

Anne Lykke Poulsen

En kamp om kvindelighed

– Bourdieus feltbegreb
som værktøj

Kvinder deltog, da den moderne, danske idræt fra 1880'erne udvikledes og organiseredes omkring en ideologisk betinget brudflade mellem gymnastik og sport. Især gymnastik – fri for sportens konkurrenceelement – var tidligt en accepteret idrætsaktivitet for kvinder. I artiklen udfoldes med udgangspunkt i Pierre Bourdieus feltbegreb en analytisk ramme for at forstå og forklare gymnastiklærerindernes betydning for kvindegymnastikkens udvikling i perioden 1900-1940.

Det, man er bange for, naar man taler om og tænker paa Muskelkraft hos Kvinden, er, at den skal medføre kantede og skarpe, mandhaftige Bevægelser [...] Men hellere en kraftig, ja selv lidt kantet Kvinde end en slap og holdningsløs; dog helst den kraftige, beherskede, kvindelige Kvinde [...] Kraft, Mod og Snilde er det gamle Ideal for Idrætsfolk, og vi Kvinder kan trygt slutte os hertil uden at være bange for at blive mandhaftige, naar vi forstaar det paa den rette Maade¹.

Ovenstående citat fra Kvindelig Idrætsforenings 10 års jubilæumsskrift fra 1916 udtrykker en specifik opfattelse af sammenhængen mellem gymnastik og kvindelighed. I citatet konstrueres en brudflade mellem det kvindelige og det mandhaftige, som det er gymnastikkens opgave at balancere imellem, således at kvindens "kvindelighed" bevares. I modsætning til en anden samtidig kvindeforening havde Kvindelig Idrætsforening det standpunkt, at kvindegymnastik kunne forenes med traditionelt mandlige dyder. Citatet er et indlæg i en kamp, som opstod omkring 1900 om retten til at definere, hvad rigtig kvindegymnastik burde indeholde. En kamp, som var helt central i dansk kvindegymnastik i de første fire årtier af 1900-tallet.

Formålet med denne artikel er at udfolde en teoretisk og begrebslig referenceramme for en analyse af kvindelige gymnastiklæreres rolle og betydning for udviklingen af gymnastik i perioden 1900-1940². Sociologen Pierre Bourdieus feltbegreb bliver anvendt som et værktøj til at forstå og strukturere det historiske og kønnede genstandsfelt. Artiklen indledes med en præsentation af datamaterialet illustreret gennem to fortællinger. Derefter bliver Bourdieus feltbegreb præ-

senteret og diskuteret i forhold til det empiriske genstandsfelt. Der bliver argumenteret for, at det er muligt at konstruere kvindegymnastik i perioden 1900-40 som et subfelt i et gymnastikfelt, der er en del af idrætsfeltet (Munk 2002), og som overlapper med en række andre sociale felter. Den efterfølgende empiriske analyse tager afsæt i de overlappende felter, som udgøres af de pædagogiske og videnskabelige felter og af et såkaldt "skyggefelt" for medborgerskab. Analysen udsunderer de to centrale kamptemaer i kvindegymnastikfeltet, som strukturerer fremstillingen af det empiriske genstandsfelt.

Kvindegymnastikkens historie

Udviklingen af den moderne idræt er nært forbundet med det moderne genembrud, og organiseringen af den danske idrætsbevægelse er sket i forhold til en historisk betinget ideologisk brudflade mellem gymnastik og sport (Korsgaard 1982). De Danske Skytteforeninger (DDS, etableret 1861) indførte tidligt gymnastik som et middel til kropslig træning i forsvarsojemed, mens Danmarks Idræts Forbund (DIF) fra 1896 varetog den konkurrenceorienterede sport/idræt som paraplyorganisation for en række specialforbund.

Fra 1880'erne blev den svenske gymnastik, som var udviklet af svenskeren P.H. Ling i begyndelsen af 1800-tallet, udbredt først på landet via folkehøjskolerne og siden i skolesystemet. Svensk gymnastik var et fysiologisk-pædagogisk gymnastiksystem, som udmøntedes i enkle, "rationelle" og konstruerede bevægelser, der sigtede mod en kropslig dannelse (Trangbæk 1987). Den svenske gymnastik var knyttet til 1800-tallets folkelige bevægelser, til folkehøjskolerne og grundtvigianismen (Balle-Petersen 1977; Kayser Nielsen 1993:107; Korsgaard 1997). Den svenske gymnastiks krav om

videnskabeligt begrundede øvelser og dens korpsånd, ordenssans og kropsmøddering passede perfekt ind i de folkelige bevægelers politiske og ideologiske kampe.

Dansk Gymnastik Forbund (DGF) blev etableret i 1899, som et specialforbund under DIF og som en reaktion imod den svenske gymnastik, der samme år var blevet autoriseret med udgivelsen af *Haandbog i Gymnastik*. DGF's formål var at varetage den danske gymnastiks interesser. Dansk gymnastik betegner en gymnastik, der med inspiration fra flere udenlandske systemer udvikledes i Danmark gennem 1800-tallet. Især den tyske humanistisk-pædagogiske gymnastik havde indflydelse på dansk gymnastik, og den udmøntedes i sammensatte og naturlige bevægelser, som havde menneskets dannelse som mål. En mangeårig strid sidst i 1800-tallet mellem dansk og svensk gymnastiks tilhængere var et udtryk for den ideologiske brudflade mellem sport og gymnastik.

Historikeren Else Trangbæk har i sine undersøgelser af kvindeidrættens pionerer i 1800-tallet vist, at kvinder tidligt deltog i den moderne idrætsbevægelse, om end ikke i samme omfang som mænd og først og fremmest som udøvere af gymnastik med pædagogiske og sundhedsmæssige mål (Trangbæk 1998). Ved indgangen til 1900-tallet var gymnastik i en vis udstrækning anerkendt som en passende idræt for kvinder, ligesom der var etableret såvel kvindelige gymnastik- og idrætsforeninger som muligheder for at uddanne sig til gymnastiklærerinde. I løbet af 1900-tallet blev der etableret en del positioner i relation til kvindegymnastik, som skabte mulighed for at kvindegymnastik i de følgende årtier kunne blive til et kvindeligt fagområde.

Denne udvikling har været udgangspunktet for indsamling af et stort kildemateriale, som især er blevet anvendt til

Anne Lykke Poulsen
Cand. Scient.,
amanuensis,
ph.d.-stipendiat
ved Institut for
Idræt, Københavns
Universitet.
E-mail:
apoulsen@ifi.ku.dk

at undersøge forskellige aktørers holdninger til kvindegymnastikkens indhold, ledelse og organisering. Holdningerne kom blandt andet til udtryk som diskussioner i idrættens tidsskrifter og som konflikter mellem gymnastikautoriteter og gymnastiklærerinder. Indsigten i disse diskussioner og konflikter er blevet nuanceret gennem inddragelse af en stor mængde korrespondance mellem flere gymnastikfolk. Overordnet handlede diskussionerne om at definere en kvindegymnastik, som kunne rummes inden for en særlig norm om kvindelighed. Diskussionerne vidner om, at kvindegymnastik i perioden ikke var et ensartet fænomen, men et omstridt område præget af en lang række kampe. Jeg vil i det følgende konkretisere empirien gennem to fortællinger, som repræsenterer centrale kamptemaer i kvindegymnastikken.

Fortælling 1

I København blev der fra midt i 1880'erne dannet adskillige kvindelige gymnastik- og idrætsforeninger. Den første forening Københavns Kvindelige Gymnastikforening (KKG) blev stiftet i 1886 af en lille gruppe gymnastiklærerinder med det formål at udøve og udbrede svensk gymnastik. De første 11 år bestod KKG af et en-

kelt gymnastikhold, hvorefter der blev oprettet flere hold, blandt andet billige aftenhold for arbejderkvinder. Fra 1901 havde KKG et "Elitehold", som blev ledet af en mandlig gymnastiklærer. Holdet trænede tre gange om ugen, og en optagelsesprøve sikrede, at kun de dygtigste gymnaster kom på holdet. Eliteholdet skabte dog intern splid, og formanden Amalie Præstgaard (1873-1940) trak sig, fordi gymnastikken på Eliteholdet var for "kraftig og mandspræget". Konflikten kulminerede på en generalforsamling i 1906, hvor det lykkedes bestyrelsen at opnå et flertal imod Eliteholdets krav om selv at kunne vælge en leder. Præstgaard genindtrådte som formand sammen med en ny bestyrelse, og et af hendes første initiativer var at invitere den svensk-finske gymnastikpædagog og Elli Björkstén (1870-1946) til at holde et kursus for foreningens lærerinder. Elli Björkstén kritiserede på kurset den svenske gymnastik for ikke at være i overensstemmelse med den "særlige kvindelige natur". I stedet for den stive og anspændte stillingsgymnastik skulle kvinders gymnastik være blød, harmonisk, rytmisk og afspændt. Björksténs idealer for kvindelighed og kvindegymnastik fik fremover stor indflydelse i KKG.

Påvirkede af nederlaget forlod Eliteholdet KKG, og et par dage efter stiftede de Kvindelig Idrætsforening (KI), hvis formål udover svensk gymnastik var at virke for "anden Idræt". Som artiklens indledende citat viste, havde KI en mere accepterende opfattelse af kvinders kraftudfoldelser i gymnastik end KKG. Mens KI meldte sig ind i DGF, så meldte KKG sig ind i DDS, og de to foreninger kom således til at repræsentere hver sin side af brudfladen i dansk idræt mellem sport og gymnastik.

De to kvindeforeninger havde dog også fællestræk. I modsætning til de idrætsforeninger, som havde medlemmer af

begge køn, var lederne i vid udstrækning gymnastiklærerinder, som arbejdede i skoleregi. Begge foreninger tilbød udover gymnastik og idræt sociale aktiviteter i form af møder, foredrag (ofte om kvindelige emner), fester og udflugter. I 1930'erne havde de hver cirka 1300 medlemmer. Foreningerne samarbejdede ofte om opvisninger, ligesom de stræbte efter at øge kvinders indflydelse på kvindegymnastikkens ledelse. Alligevel vedblev foreningerne langt op i 1930'erne både internt og eksternt at markere de indbyrdes forskelle og opfattelser af, hvad rigtig kvindegymnastik skulle indeholde.

Fortælling 2

I løbet af 1900-tallet stræbte gymnastiklærerinderne efter at få større indflydelse ikke blot på kvindegymnastikkens indhold, men også på dens ledelse og organisering. Denne selvstændighedsstrategi kom blandt andet til udtryk i en konflikt om en kvindelig position under Statens Gymnastikinspektion. Statens gymnastikinspektør rådgav ministeriet i gymnastiksager og førte tilsyn med gymnastikken i de forskellige skoleformer. I 1916 blev lærerinden Else Thomsen³ (1879-1951) ansat som fast medhjælper under gymnastikinspektør K.A. Knudsen (1864-1949). Hun førte tilsyn med pige-gymnastikken i hele landet, holdt hundredvis af korte kurser i gymnastik for skolerne lærerinder og holdt foredrag og skrev om Elli Björksténs kvindegymnastik, som hun havde viet sit arbejdsliv til.

For at bevare Else Thomsen i det vigtige, men slidsomme arbejde tilbød K.A. Knudsen hende efter forhandlinger med Undervisningsministeriet bedre løn- og arbejdsforhold og titel af gymnastikinspektrice. Else Thomsen svarede, at hun frem for "en tom Titel" ønskede mere selvstændighed, så hun i det praktiske arbejde blev ligestillet med gymnastikinspektøren. Hun motiverede samtidig sit

krav i et brev til Elli Björkstén:

Jeg føler, at Sagen gavnes bedst ved, at Kvinder faar den Sag i Hænde, og at jeg kan komme til at støtte Mændenes Overherredømme der, hvor de ikke kan have den, hvis jeg gaar ind paa et Kompromis.

Gymnastikinspektøren og de ministerielle embedsmænd afviste Else Thomsens krav med henvisning til, at hun allerede havde den ønskede selvstændighed. De frygtede, at øget selvstændighed ville føre til splittelse i den "gamle indarbejdede Institution". De argumenterede imod selvstændighedskravet med et kønsideologisk standpunkt, som lagde vægt på lighed mellem de to køn. De fremførte således, at fordi kvinder og mænd var mere ens end forskellige, var det unødvendigt at have både en mandlig og en kvindelig gymnastikinspektør.

Et halvt år efter denne kamp blev Else Thomsen udnævnt til gymnastikinspektør i Københavns skolevæsen i en position, som var ligestillet med en mandlig kollega. Argumentet for positionen havde været hensynet til den kvindelige særart. Et argument, som gymnastikinspektør K.A. Knudsen havde tilsluttet sig i en støtteudtalelse om embedet:

Udviklingen går i retning af en noget større forskel mellem Legemsøvelser for Drengene og Piger, saa det er ønskeligt, at der ved Ansættelse af en kvindelig Inspektør kan komme særligt Tilsyn og Vejledning med Pigerne Legemsøvelser.

Hvad var der på spil i konflikten mellem Else Thomsen, Undervisningsministeriet og Statens Gymnastikinspektion, og hvorfor fik hun ikke medhold i sit krav om selvstændighed, når det uden større

sværdsdrag på samme tid lod sig gøre i Københavns kommune? Senere i artiklen vender vi tilbage til de to fortællinger. I det følgende rettes blikket mod feltbegrebet og dets relevans for det empiriske materiale.

Pierre Bourdieus feltbegreb

Pierre Bourdieu tænker i relationer, hvilket kommer til udtryk i hans feltbegreb⁴. Samfundet – eller det sociale rum, som Bourdieu ville sige – består af en række relativt autonome felter, hver med en egenlogik. Et felts egenlogik er den fælles mængde af normer, værdier og interesser i at opretholde feltets eksistens, som deles af dets aktører. Et felt bliver konstitueret gennem sin egenlogik, men de fleste felter rummer også logikker fra andre felter, hvilket i kampen om retten til at definere feltets egenlogik indebærer en miskendelse af, at man har den fælles interesse (Bourdieu & Wacquant 1996:84-89).

Et felt består af objektive relationer mellem samfundsmæssige positioner – enkelte aktører eller institutioner – hvis forankringspunkt er de forskellige former og mængder af kapital, som er aktive, og som der kæmpes om i det aktuelle felt. Feltet har både en materiel og en symbolsk dimension; igennem deres handlinger indtager feltets aktører, individer og grupper bestemte sociale positioner. Samtidig indtager de forskellige symbolske positioneringer, som kommer til udtryk i deres strategier, livsformer, udfoldelser og holdningstilkendegivelser. Aktørernes positioneringer er afhængig af den sociale position, de indtager i feltets struktur, det vil sige i den andel, de har i den feltspecifikke symbolske kapital. De vil være tilbøjelige til at bevare eller forandre den symbolske kapital fordelesstruktur i forhold til deres position. Aktørernes positioneringer sker i forhold til de dispositioner, som er inkorporeret i habitus (Bourdieu 1997:65-69).

I feltet udspilles der kampe og konflikter imellem feltets positioner. Feltets struktur udgøres således ikke blot af en række forskellige aktører, men tillige af de relationer og styrkeforhold, som eksisterer mellem aktørerne. Feltets struktur er en foranderlig tilstand, idet konflikterne virker bestemmende for den måde, et felt forandres på i en konkret historisk kontekst. Det, der skaber feltets historie, er kampen mellem dem, der sidder inde med den legitime magt og dem, der hævder at have ret til den. Aktørerne i et felt vil altid arbejde på at distancere sig fra deres nærmeste rivaler for at fjerne konkurrenceelementet og i sidste instans få monopol på området (Bourdieu & Wacquant 1996:77-78; Bourdieu 1997:70-78).

Forste skridt i analysen er at påvise feltets eksistens empirisk. Feltet må indkredses og defineres med hensyn til aktører, egenlogik og grad af relativ autonomi. Feltanalysen har følgende struktur: Først undersøges feltets placering og konstituering i magtfeltet samt positionernes placering i relation til det overordnede magtfelt. Ligeledes analyseres feltets udvikling over tid. Dernæst analyseres feltets "indre struktur", dvs. de objektive relationer mellem feltets aktører og institutioner, der fra forskellige positioner kæmper om den legitime og særlige autoritet, som feltet defineres af. Endelig analyseres aktørernes habitus og genesen af aktørernes habitus (Bourdieu & Wacquant 1996:91-92; Munk 1999:113). Metodologisk kan de to sidste punkter ikke skilles fra hinanden, idet, som tidligere nævnt, position og holdning er dybt forbundet gennem habitus' inkorporering i feltets aktører.

Hvornår er der tale om et felt? Munk (1999:113; 2002:12) har formuleret det ganske kort: "Et *socialt* felt findes, når en *afgrænset* gruppe af agenter og institutioner *kæmper* om noget, som er *fælles* for dem, og derfor er ikke alle sociale sam-

menhænge et socialt felt". Han har beskrevet det danske idrætsfelt som en del af et internationalt idrætsfelt, hvor de enkelte idrætsgrene eksisterer som subfelter med forskellig grad af relativ autonomi afhængig af deres position i feltet. Gymnastik er således et subfelt i idrætsfeltet, og i forlængelse af denne tankegang er kvindegymnastik et subfelt i gymnastik- og idrætsfeltet.

En foreløbig indkredsning af det historisk specifikke subfelt kan herefter foretages. Kvindegymnastikfeltet 1900-40 bestod af aktører, som var fælles om at være engageret i kvindegymnastik. Den fælles logik bestod i en enighed om, at gymnastik var en god og sund aktivitet for kvinder. Som skitseret i de to fortællinger handlede kampene om retten til at definere, hvad rigtig kvindegymnastik skulle indeholde, og hvordan den skulle ledes og organiseres. Anerkendelseskriteriet for god og rigtig udført og ledet kvindegymnastik var, at den var kvindelig.

I analysen af empirien forekom indkredsningen ikke at være rummelig nok, idet mange af kvindegymnastikkens aktører ofte var aktive flere steder end i idrætsfeltet. Mange havde et professionelt virke som gymnastiklærerinder og lærerinder i skolen, dvs. i det pædagogiske felt, og deres habitus var influeret af pædagogisk egenlogik og pædagogiske diskussioner. Dertil kom, at positioneringer om kvindegymnastik ofte hidrørte fra, hvad jeg vil kalde et videnskabeligt felt. Endelig må kvindegymnastikken og gymnastiklærerindernes forsøg på at få indflydelse på gymnastikkens udvikling ses som en del af den sociale kamp, som kvinder generelt set var ude i på dette tidspunkt. Der var så mange interesser på spil inden for kvindegymnastikken, at den vanskeligt kan ses som et empirisk autonomt felt, hvilket umiddelbart gør det problematisk at analysere kvindegymnastikken inden for feltbegrebets

rammer. Frem for at forkaste feltbegrebet har det dog været inspirerende at se over Sundet til et svensk forskningsprojekt, som har anvendt et udvidet feltbegreb.

Et udvidet feltbegreb

Forskningsprojektet *Formering for offentlighed. En kollektivbiografi over stockholmskvinnor 1880-1920*⁵ er inspireret af Bourdieus empiriske arbejde og metode. Formålet er at undersøge indsatsen og strategierne hos de kvinder, som begav sig ud i det offentlige liv i Stockholm i perioden 1880-1920. De svenske forskere har argumenteret for, at en traditionel feltanalyse heller ikke slår til, når det gælder de stockholmske kvinder; dels fordi personlige relationer og sociale netværk var af stor betydning for kvindernes strategier, mens de ikke var specielt optagede af at akkumulere feltspecifik kapital; og dels fordi kvinderne var aktive i mange felter, hvorfor analysen af hvert felt for sig ikke synliggør kvindernes bidrag. Desuden var kvinderne ofte aktive på steder, som ikke lignede felter (Broady 1999; Broady & Ullman 2001).

Man løste problemet ved at afvige fra den traditionelle feltanalyse til fordel for et studie af kvindernes netværk og mødesteder, der fungerede som platforme for udspil i offentligheder, som hver for sig var forudsætninger for fremvæksten af moderne felter i bourdieusk forstand. Inspireret af Jürgen Habermas rettedes opmærksomheden mod pædagogiske, socialpolitiske/filantropiske, kulturelle og religiøse offentligheder. De svenske forskere foreslog også en anden metodologisk løsning på problemet med materialets modstand mod feltbegrebet:

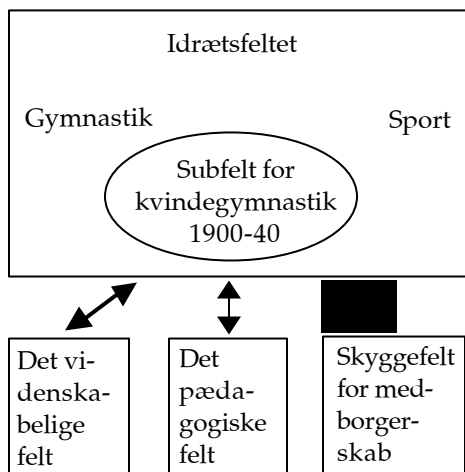
Kanske finns, vid sidan av eller överlappande de fält som Bourdieu och hans medarbetare hittills uppmärksammat, andra slag av fält, där striderna gällde sådant

som kvinnosaken eller rösträttsfrågan och där fält teorins redskap kan utnyttjas fullt ut. Man kan också försöka identifiera "skuggfält", dvs. områden som inte tillhör etablerade fält men som står i förbindelse med dessa. Somliga värden som är lågt rankade inom ett etablerat fält kan hyllas inom ett skuggfält och kanske så småningom importeras till det etablerade fältet (Broady 1999)⁶.

Forslaget om at udvide feltbegrebet ved at fokusere på omgivende og overlappende felter forekommer at være et nyttigt metodisk greb, dels til at overkomme problemerne med empiriens modstand mod feltbegrebet og dels til at formidle og forstå kvindegymnastikfeltets indre struktur. Mange gymnastiklærerinder var både engagerede i det pædagogiske felt og i gymnastik- og idrætsfeltet, og et fokus på gymnastiklærerinder i hvert felt for sig ville, ligesom i Stockholms-projektet, ikke synliggøre deres egentlige indsats. Ligeledes forekommer det nyttigt at tale om et overlap mellem gymnastikfeltet og det videnskabelige felt, når man skal forstå de argumenter, der blev fremført i forhold til kvindegymnastik.

Løsningen bliver da at se kvindegymnastik i perioden 1900-40 som et subfelt under gymnastik- og idrætsfeltet, som er under indflydelse af og overlapper med to andre felter, nemlig et videnskabeligt felt og et pædagogisk felt. Dertil kommer et område, som kan karakteriseres som et skyggefelt for medborgerskab. I skyggefeltet førtes kvindepolitiske kampe, som havde til hensigt at forhandle og udvide kvinders adgang til uformelt og formelt medborgerskab (Florin & Kvarnström 2001:13-40). Grafisk kan det illustreres i omstående model.

Model af subfeltet for kvindegymnastik 1900-40.

I det følgende vil feltet for kvindegymnastik blive konstrueret gennem en analyse af de overlappende felter; først skyggefeltet for medborgerskab, så det videnskabelige felt og sidst det pædagogiske felt.

Medborgerskab – et skyggefelt for kvinders politiske handlen

Danske kvinder fik ret til at stemme ved menighedsråd i 1903. De fik valgret og valgbarhed til de kommunale råd i 1908. Ved grundlovsændringen i 1915 opnåede de politisk valgret og valgbarhed til Rigsdagen. Stemmeretten kan ses som ét udtryk for, at kvinder fra 1915 havde opnået fuldt medborgerskab med ret til at deltage i det demokratiske politiske liv. Det kan dog være frugtbart at anvende et mere nuanceret medborgerskabsbegreb og politikbegreb, hvis man skal begribe den proces, som kvinder undergik, fra at være umyndige til at blive myndige medborgere (Florin & Kvarnström 2001:13-40).

Medborgerskab kan defineres som en juridisk og social relation mellem individ og stat, som indebærer både rettigheder og pligter. Medborgerskab er en status, som har tilknyttet visse rettigheder,

men det er også en praktik, forstået som noget man gør eller må gøre som samfundsmedlem. Medborgerskabets grænser forandres i en stadig proces, som er karakteriseret af magtkampe og forhandlinger mellem stat og medborgere og mellem grupper af medborgere.

I stedet for at se medborgerskab som et udtryk for en statisk og pålagt tilstand, må man undersøge aktørernes politiske praksis. Herved opnår man et mere dækkende billede af, hvad der skaber en fuldgyldig medborger. Medborgerskab forudsætter levende subjekter, som handler individuelt eller kollektivt. Pointen er, at alle handlinger, som retter sig mod offentligheden, tolkes som politiske. Det gælder f.eks. kvinders handlinger på arbejdspladser, i organisationer, i kulturlivet eller i andre ikke-politiske institutioner, som stræber efter at forandre det offentlige. Derved kan kvindernes politiske medborgerskab lettere indfanges og blive synligt.

Medborgerskab udgør et skyggefelt for kvinders politiske handlen, hvor kampene gjaldt kvindesagsspørgsmål såsom kvinders adgang til uddannelse, stemmeret, sociale rettigheder. Hvordan overlappede dette skyggefelt da med kvindegymnastikken? Dansk Kvinde-samfund (DKS) tog adskillige initiativer i forhold til at udvide gymnastiklærerindernes mulighed for at præge kvindegymnastikkens udvikling. Da en kreds af gymnastiklærerinder i 1907 anmodede Kultusministeriet om oprettelse af kvindeligt tilsyn med skolernes pige-gymnastik, skete det i samarbejde med DKS. DKS støttede også oprettelsen af det kvindelige embede ved Københavns Gymnastikinspektion i 1919 i et andragende til Københavns Borgerrepræsentation. Relationen mellem DKS og kvindegymnastikken styrkedes af, at en del af kvindegymnastikkens frontkæmpere var medlemmer af DKS.

Men en udvidelse af det kvindelige medborgerskab var også på dagsordenen i kvindegymnastikforeningerne. Både KKG og KI tog initiativer, som kan ses som politiske handlinger, der stræbte efter at udvide kvinders muligheder i det offentlige liv. Foreningernes billige aftenhold for arbejderkvinder og de mange foredrag ofte med kvindepolitiske emner var eksempler herpå. Især KKG deltog aktivt i det kvindepolitiske som medlem af Danske Kvinders Nationalråd fra 1899 og Danske Kvinders Valgretsforbund fra 1907. Da kvinderne fik valgret i 1915, bad DKS de kvindelige gymnastikforeninger om at koreografere det store takke-optog, som Grundlovsdag samme år gik til Amalienborg Slot.

Else Thomsens kamp for en selvstændig og ligestillet position ved Statens Gymnastikinspektion i 1919 kan også forstås i dette perspektiv. Kampen handlede om at skabe en kvindelig position, som havde samme magt som gymnastikfeltets mandlige autoriteter. Hendes drivkraft var en tro på den kvindelige særart, der blandt andet blev legitimeret med argumenter fra det videnskabelige felt.

Via kvindegymnastik kunne kvinder som gymnaster eller gymnastiklærere opnå øget adgang til det offentlige liv og være med til at udvide både normen om kvindelighed og grænserne for kvinders uformelle og formelle medborgerskab.

Det videnskabelige felt

Historikeren Bente Rosenbeck (1987, 1992:11-55) har vist, hvordan 1800-tallets nye natur- og lægevidenskab ved at tage udgangspunkt i kroppen og i kvindens reproduktive evne aktivt bidrog til at udforme en bestemt norm om kvindelighed. Videnskabens mål var at klassificere og afsløre kønnet og kvindens natur som noget absolut og essentielt. En ideologi om kvindens særart blev til i en

proces, hvor videnskabelige argumenter blev blandet med ideologi.

Naturvidenskabens nyvindinger bestod blandt andet i ny viden om den kvindelige anatomi og fysiologi. Ifølge en af de nye teorier – reproduktionsteorien – var kvindens evne til at føde og opfostre børn konstituerende for kvindelighed. Ved at moderen og det reproduktive kom i centrum, formidlede videnskaben et billede af, at kvindens liv var bestemt af de reproduktive organer. Reproduktionsteorien fostrede argumenter om, at visse livsområder var et særligt kvindeligt ansvar. Det gjaldt opdragelsen af de små børn, sygepleje og anden omsorg samt hjemmets husførelse. Det var funktioner, som kunne give kvinden en identitet som kvinde. Forestillingen var med til at bane vejen for udviklingen af særlige kvindelige fagområder som sygepleje, omsorg og undervisning af piger.

Den naturvidenskabeligt funderede særartsideologi, der betonedede de to køns forskellighed og forskellige funktioner, passede til samfundsudviklingen i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet, hvor de to køn i vid udstrækning levede i adskilte sfærer. Samtidig skabte forestillingen om de særligt kvindelige funktioner nye muligheder og livsbetingelser for kvinder. Videnskaben var således på samme tid fornyende og bevarende, revolutionær og reaktionær.

I det, som er blevet kaldt "gymnastikens brydningsfase"⁷, blev den svenske gymnastik autoriseret gennem to ministerielle kommissioner, som førte til oprettelsen af en civil gymnastiklæreruddannelse på Statens Éttårige Kursus i Gymnastik 1898 og udgivelsen af *Haandbog i Gymnastik* i 1899. Haandbogens bud på rationel gymnastik legitimerede officielt, at gymnastik var et almenmenneskeligt gode, som var lige vigtigt for kvinder og mænd (Trangbæk 1987:148).

Den svenske gymnastik og Haand-

bogen blev fra starten kritiseret. Men de skarpeste angreb kom nogle år senere fra Johannes Lindhard (1870-1947), professor i gymnastikteori på Københavns Universitet. Han kritiserede fra 1914 den svenske gymnastik for at være uvidenskabelig, udokumenteret og desuden uegnet for kvinder. Med reproduktionsteorien argumenterede han for, at kvindegymnastik skulle have et særligt indhold og funktion:

Kvinder og Mænd har desuden ikke blot en forskellig social men tillige en forskellig zoologisk Funktion, følgelig maa Udviklingens Maal være forskelligt i de to Tilfælde, og følgelig kan Legemsøvelser, der er rationelle for Kvinder ikke være det for Mænd og omvendt. Det maa betragtes som forkasteligt at lade Kvinder gøre Gymnastik efter et Militærreglement; kalder man oven i Købet en saadan Virksomhed for rationel, saa nærmer man sig stærkt til det parodiske⁸.

Kvindegymnastik var én blandt flere opkommende kvindeprofessioner, og i bestræbelserne på at få indflydelse benyttede gymnastiklærerinderne i vid udstrækning naturvidenskabelige argumenter. For eksempel kunne de bruge Lindhards argument for, at kun kvinder burde undervise kvinder i gymnastik: "Kvinder bør undervises i Gymnastik af Kvinder hvis Instinkter i mange Tilfælde vil kunne træde hjælpende til, hvor Indsigten svigter"⁹. Den kvindelige biologi blev således konstrueret som en form for symbolsk feltspecifik kapital. Som det er blevet vist i fortællingen om Else Thomsen, var denne symbolske kapital dog ikke tilstrækkelig til at hamle op med de gamle og kønnede magtstrukturer, når det gjaldt kampen for en overordnet ind-

flydelse på kvindegymnastikkens udvikling.

Det pædagogiske felt

Vejen til, at gymnastik for piger blev et obligatorisk skolefag, er foregået trinvis over en lang periode fra 1814 til 1937. I en kort årrække fra 1814 til 1828 var faget obligatorisk for begge køn¹⁰. Lægevidenskaben spillede en betydelig rolle for, at man sidst i 1800-tallet optog bestræbelser på at genindføre gymnastik som obligatorisk skolefag for piger. To undersøgelser gennemført af læger i 1881-82 viste, at især pigernes helbredstilstand var meget dårlig, og en hygiejnekommision anbefalede, at skolegymnastik igen blev obligatorisk for begge køn. Som følge af anbefalingerne og anbefalinger fra senere gymnastikkommisioner blev gymnastik med skoleloven af 1904 obligatorisk for piger i alle skoleformer med undtagelse af landsbyskolens piger over 10 år, for hvem faget først blev obligatorisk i 1937. Udviklingen startede tidligere i København, hvor pigegymnastik blev obligatorisk i kommuneskolerne i 1894 efter en forsøgsperiode på otte år. Mange private pigeskoler indførte gymnastik, før faget blev obligatorisk.

Efterhånden, som pigegymnastik blev et skolefag, opstod et behov for uddannede lærerkræfter. Pigegymnastik blev fra starten opfattet som et kvindesfag, der hørte ind under de særlige, kvindelige kompetencer. Der blev uddannet gymnastiklærerinder både på private og statslige institutter, ligesom gymnastik var obligatorisk eksamensfag på seminarierne. Den dominerende, private faglærerindeuddannelse foregik på Paul Petersens Institut, som blev etableret i 1886. Paul Petersen (1845-1906) skabte en alsidig kvindegymnastik, der var mere kraftig og udfordrende end de samtidige systemer (Trangbæk 1989). Han var en aktiv forkæmper for dansk gymnastik, og

hans modstandere blandt den svenske gymnastiks tilhængere forsøgte i 1880'erne forgæves at forhindre Paul Petersens gymnastik i at blive indført i de københavnske skoler.

Den statslige gymnastiklæreruddannelse blev oprettet i 1898. Statens Etårige Kursus i Gymnastik (fra 1911 Statens Gymnastikinstitut) havde blandt andet til formål at videreuddanne lærere og lærerinder. Fra starten blev der undervist efter den svenske gymnastiks retningslinjer. Efterhånden lod Københavns Skolevæsen de seminarieuddannede lærerinder med årskursus i gymnastik overtage gymnastikundervisningen i skolen, hvilket betød, at faglærerinderne i 1930'erne udgjorde en mindre andel af de københavnske gymnastiklærerinder end tidligere i århundredet. Ændringen afspejler en professionskamp mellem faglærerinderne og de seminarieuddannede lærerinder, hvor uddannelse blev vægtet højere end køn.

Skolegymnastikkens mest magtfulde og kapitalstærke aktør var Statens Gymnastikinspektør 1904-34, K.A. Knudsen, som desuden var leder af Statens Gymnastikinstitut 1898-1927. Udover magtpositionen i det pædagogiske felt havde han nære relationer til gymnastikbevægelsen i DDS og højskolerne. K.A. Knudsen tilsluttede sig tidligt Elli Björksténs tanker om kvindelighed og kvindegymnastik og virkede aktivt for at udvikle pige-gymnastikken i skolen, blandt andet ved i 1907 at støtte oprettelsen af det kvindelige tilsyn med skolerne's pige-gymnastik.

Hvad kæmpede kvindegymnastikkens aktører om?

Konstruktionen af et subfelt for kvindegymnastik 1900-40 har været nyttigt i analysen af de argumenter og positioneringer, der blev ført frem i de mange kampe i relation til kvindegymnastik. Det

metodiske greb har synliggjort, at de overlappende felters egenlogikker udfordrede, hvad der måtte være af egenlogik i subfeltet for kvindegymnastik; ligesom det håndterer, at feltet havde en beskednen grad af relativ autonomi. Konstruktionen tilbyder således en forklaring på, hvorfor kvindegymnastikken var så omgærdet af diskussioner, konflikter og kampe.

Næste skridt i forskningsprocessen var at fremstille og formidle analysen. Det strukturerende spørgsmål har været: Hvad kæmpede kvindegymnastikkens aktører om? Som nævnt tidligere var anerkendelseskriteriet for god og rigtig kvindegymnastik, at den var kvindelig. Forskellige normer om kvindelighed var centrale i alle kampene i feltet. Overordnet har det været muligt at strukturere kampene i to overordnede temaer; for det første i kampe om kvindegymnastikkens indhold og for det andet i kampe om kvindegymnastikkens ledelse og organisering.

Selvom subfeltets aktører havde en fælles interesse i kvindegymnastik, var der ikke enighed om gymnastikkens indhold, mål og midler. Den indledende fortælling om KKG og KI illustrerer en kamp om kvindegymnastikkens indhold. Andre, samtidige eller senere, aktører positionerede andre bud på indholdet i "kvindelig" kvindegymnastik. KKG's positioneringer vidner om en opfattelse af kvindelighed og gymnastik/idræt, som på samme tid var restriktiv og udvidende. På den ene side var KKG imod kraftudfoldelser i kvindegymnastik, og på den anden side var gymnastikken et middel til at udvide rammerne for medborgerskab. KKG's positioneringer må ses i relation til foreningens position i subfeltet. Med sin tilknytning til svensk gymnastik var KKG placeret i den del af idrætsfeltet, som distancerede sig fra sportens værdier. Dertil kommer, at

KKG's særartsideologi knyttede an til det videnskabelige felt, og at mange af KKG's ledere var forankrede i det pædagogiske felt. I modsætning til KKG var KI mindre restriktiv i forhold til kvindelighed og idræt. KI's position var tættere på den del af idrætsfeltet, som tilsluttede sig sportens værdier, og foreningen ønskede udtrykkeligt at bygge bro både mellem svensk og dansk gymnastik og mellem gymnastik og sport.

Det andet kamptema var kvindegymnastikkens ledelse og organisering. Fra flere positioner blev der fra cirka 1914 stillet krav om, at kvindegymnastik skulle ledes og organiseres af kvinder, hvis kvindeligheden skulle sikres. Kvindegymnastikken skulle være mere selvstændig lod kravene. Først gjaldt selvstændighedskampene underviserens køn. En del mænd underviste i kvindegymnastik i foreningslivet, dels fordi det hidtil ikke havde været anset som et problem, og dels fordi der var mangel på gymnastiklærerinder. Med deres krav forsøgte gymnastiklærerinder at udgrænse de mandlige undervisere med den naturvidenskabeligt baserede ideologi om, at kvinder havde en særlig symbolsk kapital i forhold til undervisning i kvindegymnastik.

Senere blev etablering af selvstændige embeder en professionel strategi. Else Thomsens kamp med Gymnastikinspektionen og Undervisningsministeriet kan forstås i dette perspektiv. Hun krævede ikke i situationen en administrativ deling af Gymnastikinspektionen, men så det som en fremtidig nødvendighed, hvis kvindegymnastikken skulle udvikles i en kvindelig retning. Kampen handlede imidlertid også om kønnede magtrelationer. Gymnastikinspektionen sad inde med den legitime magt i subfeltet, og da Else Thomsen hævdede at have krav på denne magt, opfattede embedsmændene hendes krav som en trussel imod den ek-

sisterende magtstruktur, som også var en kønnet struktur. Det kan måske forklare, at embedsmændene endte med at argumentere imod hendes krav ud fra kønnelighed, selvom de i tilsvarende situationer havde indtaget et særstandsstandpunkt. Kravene om selvstændighed kan ses som udtryk for en politisk handling, som havde et udvidet medborgerskab som mål. I et videre perspektiv var selvstændighedsstrategien et led i en professionaliseringsproces.

Selvstændighedsstrategien kom også til udtryk på det organisatoriske niveau. Bortset fra de kvindelige gymnastikforeninger, var der indtil omkring 1920 ingen tendenser i retning af en separat organisering af kvindegymnastikken. Kvindeforeningerne var delvis udtryk for en separat organisering, men de indmeldte sig i og samarbejdede med idrættens landsorganisationer. Desuden var mange gymnastiklærerinder aktive i Gymnastisk Selskab; en faglig sammenslutning, der fra 1899 kæmpede for svensk gymnastiks udbredelse. Samarbejdsstrategien blev imidlertid brudt, da danske gymnastiklærerinder i 1919 gjorde et kortvarigt og mislykket forsøg på at etablere en faglig sammenslutning. Forsøget var motiveret af Else Thomsens forgæves magtkamp med Statens Gymnastikinspektion. Et par år senere blev der gjort et nyt forsøg på selvstændig kvindelig organisering i nordisk regi med Elli Björkstén som det ideologiske samlingspunkt. Nordisk Forbund for Kvindegymnastik blev stiftet i 1922. I de følgende årtier deltog hundredvis af danske gymnastiklærerinder på de årlige tre ugers feriekurser, som med sine faglige, sociale og kulturelle aktiviteter og fællesskaber etablerede en ansats til en autonom pol i subfeltet for kvindegymnastik.

Konklusion

Formålet med artiklen har været at disku-

tere, hvordan man kan anvende Bourdieus feltbegreb til at forstå, strukturere og formidle et historisk og kønnet genstandsfelt. På baggrund af det præsenterede empiriske materiale må det i første omgang konkluderes, at dansk kvindegymnastik i perioden 1900-40 ikke umiddelbart kan konstrueres som et typisk bourdieusk felt, fordi den er under så massiv indflydelse af egenlogikker fra en række omgivende felter, at den har for lille grad af autonomi til udgøre et felt.

Hvad skulle der til for, at det empiriske genstandsfelt kunne udgøre et bourdieusk felt? Dels skulle der i den fortidige virkelighed i højere grad fra starten være foregået en mere isoleret og separat udvikling af kvindegymnastikken, end der faktisk var tale om. Dels skulle kvindegymnastikkens aktører have begrænset sig til at være aktive i kun et enkelt felt, f.eks. i skolefeltet eller idrætsfeltet, frem for i flere felter på samme tid, som det var tilfældet med mange københavnske gymnastiklærerinder.

En traditionel feltanalyse har således ikke fyldestgørende kunnet indfange og belyse den del af den fortidige virkelighed, som er omdrejningspunktet i nærværende forskningsprojekt. Formålet var dog ikke at efterprøve Bourdieus feltbegreb, og feltbegrebets konfliktperspektiv forekom stadig for fristende til at kassere. Løsningen blev at foretage et metodisk greb, hvor det empiriske genstandsfelt blev set som et subfelt, som fungerede under et egentligt felt, og som var under indflydelse af overlappende felter.

Kvindegymnastik 1900-40 er således blevet konstrueret som et subfelt i gymnastik- og idrætsfeltet, der var under indflydelse af det videnskabelige felt af det pædagogiske felt og af et såkaldt skyggefelt for medborgerskab. Dette perspektiv har gjort det lettere at karakterisere og placere de argumenter, som var på spil i relation til kvindegymnastik. Det har væ-

ret muligt at gennemskue, hvorfra de enkelte argumenter hidrørte og at identificere, hvilke interesser fra hvilke omgivende felter der var på spil.

Frem for at udgøre et problem har feltbegrebets modstand mod det empiriske materiale ført til et metodisk greb, som har åbnet op for en tematisk strukturering af fremstillingen. I analysen af subfeltet for kvindegymnastik er der blevet identificeret to overordnede kamptemaer, som har kunnet strukturere fremstillingen af analysen af det empiriske genstandsfelt. De to kamptemaer er kvindegymnastikkens indhold henholdsvis ledelse/organisering.

Kampene om kvindegymnastikken spændte fra åbne konflikter og diskussioner til mere dultede holdningstilkendegivelser, og de forandrede over årene kvindegymnastikken. At subfeltet for kvindegymnastik blev påvirket af logikker fra andre felter betyder, at det kun havde en lille grad af autonomi. Den høje grad af påvirkning fra de omgivende felter kan måske forklare, hvorfor dansk kvindegymnastik var så omstridt et felt i begyndelsen af 1900-tallet.

Noter

1. *Kvindelig Idrætsforening 1906-1916*, 1916.

2. Artiklens empiriske grundlag er en kommende ph.d. afhandling med titlen "Kvindegymnastik i Danmark 1900-1940. Kvindelighed, medborgerskab, professionalisering". For dokumentation og uddybning henvises til afhandlingen, som publiceres i 2005.

3. Else Thomsen indlod sig to årtier senere også på en kamp – denne gang med DIF om kvindeatletik. Hun tog initiativ til diskussionen, da hun i 1932 forlod sit hverv som medlem af DIFs repræsentantskab med en protest mod, at DIF ikke ville forbyde den spirende kvindelige deltagelse i atletikkonkurrencer. For Else Thomsen var atletik på grund af sine kraftpræstationer og fokus på egen præstation ikke forenelig med kvindeligheden. Se i øvrigt Skjerk & Poulsen 1997.

4. Bourdieu har i *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, 1992 (svensk udgave *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*, 2000) demonstreret, hvordan empiriske analyser af kulturelle felter kan udføres.

5. Forskningsprogram og artikler kan hentes på internetadressen: <<http://www.skeptron.ilu.uu.se/broady/sec/p-ffo-00.htm>>

6. Begrebet skyggefelt er udviklet af J.P. Roos og Anna Rotkirch (1998).

7. Centralt i gymnastikkens brydningsfase 1885-1900 stod en strid mellem det svenske og det danske gymnastiksystem. Se f.eks. Trangbæk (1987).

8. Johannes Lindhard: *Kvindegymnastik. Gymnastisk Selskabs Aarsskrift 1913-14*, 1914.

9. Ibid.

10. Samtidig ændredes fagets formål fra at være en del af den samlede opdragelse for alle børn til at være et led i skolen af kommende soldater (Trangbæk 1987:50-52).

Litteratur

Balle-Petersen, Margaretha 1977: "Guds folk i Danmark. Nogle synspunkter på studiet af religiøse grupper". *Folk og Kultur*.

Bourdieu, Pierre 1997: *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen*. København: Hans Reitzel.

Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loic 1996: *Refleksiv sociologi*. København: Hans Reitzel.

Bourdieu, Pierre 2000: *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*. Stockholm: Brutus Östlings.

Broady, Donald 1999: "När fältbegreppet inte räcker till. Svårigheter i studiet av kvinnors nätverk". Paper på konferencen "Det vidgade rummet: kvinnors idéer, strategier, nätverk og nischer på väg ut i offentligheten ca 1880-1940", *Bjärsjölagårds slott, 10-12 maj 1999*.

Broady, Donald & Ullman, Annika 2001: "Ständigt var man i farten med att

grunda och stifta". Om Fält, offentligheter och nätverk vid sekelskiftet 1900. *Kvinnovetenskaplig Tidsskrift*, nr. 2.

Florin, Christina & Kvarnström, Lars 2001: "Kvinnor på gränsen till medborgerskap", i Florin, Christina et al. (red.): *Genus, medborgerskap och offentlig politik, 1848-1998. Svenska samhället i omvandling*. Stockholm: Atlas.

Kayser Nielsen, Niels 1993: *Krop og oplysning. Om kropskultur i Danmark 1780-1900*. Odense: Odense Universitetsforlag.

Korsgaard, Ove 1982: *Kampen om kroppen*. København: Gyldendal

Korsgaard, Ove 1997: *Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år*. København: Gyldendal.

Munk, Martin 1999: *Livsbaner gennem et felt. En analyse af eliteidrætsudøveres sociale mobilitet og rekonversioner af kapital i det sociale rum*. Lund: Sociologiska Institutionen, Lunds Universitet.

Munk, Martin 2002: "Idrætsmodeller. Hvad truer idrætten (i Danmark)?" *Paper på Nordisk Sociolog Kongres, Island 15.-17. august 2002*.

Roos, J.P. & Rotkirch, Anna 1998: "Fält i skuggan av fält: sensocialismens dubbelliv", i Broady, Donald (red.): *Kulturens fält – en antologi*. Upsala: Daidalos.

Rosenbeck, Bente 1987: *Kvindekøn*. København: Gyldendal.

Rosenbeck, Bente 1992: *Kroppens politik. Om køn, kultur og videnskab*. København: Museum Tusulanum.

Skjerk, Ole & Anne L. Poulsen 1997: "Ikke paa Pige-kammeret – men paa Førersædet", i Hansen, Jørn (red.): *Idræts-historisk Årbog 1997*. Odense: Odense Universitetsforlag.

Trangbæk, Else 1987: *Mellem leg og disciplin. Gymnastikken i Danmark i 1800-tallet*. Åbybro: Duo.

Trangbæk, Else 1989: "Den danske kvindegymnastiks fader – Paul Petersen", i Jørn Hansen et al. (red.): *Idrætshistorisk Årbog 1989*. Åbybro: Duo.

Trangbæk, Else 1998: "Discipline and Emancipation through Sport. The Pioneers of Women's Sport in Denmark", i *Scandinavian Journal of Sports Sciences*, vol. 21.